

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2021.54.154>
УДК 330.341.2:330.8 Вернадський
JEL: B12; B31; O43

Гордіца К.А., кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9816-2467>
e-mail: karol67@ukr.net

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У ПРАЦЯХ І.В. ВЕРНАДСЬКОГО¹

Стаття присвячена вивченню та висвітленню питань формування інституційного середовища у науковому доробку відомого вченого-економіста XIX ст. Івана Вернадського. Метою дослідження є історико-економічне узагальнення поглядів І. Вернадського на інституційні аспекти економічної діяльності та розвитку. Виявлено глибоке розуміння вченим тієї важливої ролі, що відіграють суспільні інститути в економічній дійсності та важливість їх вивчення для повноти економічного аналізу. Встановлено, що він високо цінував праці інших вчених-економістів, які застосовували інституційні підходи, та приділяв у своїх працях значну увагу впливу інституційного середовища та окремих його складових на результати економічної діяльності. Основну увагу в статті присвячено історико-теоретичному аналізу поглядів І. Вернадського на поняття власності та володіння як ключових категорій економіки й права, їх економічне значення та взаємозв'язок з іншими категоріями політичної економії, такими як багатство, цінність, дохід. Проаналізовано погляди І. Вернадського на найбільш вагомий інституційні чинники економічного розвитку, зокрема економічну свободу, вільну приватну власність, розвиток знання, освіти й науки, виховання таких моральних якостей як сумлін-

¹ Публікація здійснюється за матеріалами виконання НДР «Еволюція парадигми та доктрин економічної взаємодії держави та ринку» № ДР 0119U103623 у ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

ня, чесність, ощадливість тощо, а також вплив національного менталітету на економічну політику. Обґрунтовано висновок, що розроблена І. Вернадським оригінальна концепція власності й володіння може бути оцінена як вагоме досягнення тогочасної економічної науки, оскільки вона містила не лише постулати класичної політекономії, але й елементи майбутньої інституційної теорії прав власності, зокрема в частині інституційної природи володіння і власності як чинників, що визначають межі господарської діяльності.

Ключові слова: Іван Вернадський, суспільні інститути, інституційне середовище економічної діяльності, економічний розвиток, власність, володіння.

Gorditsa K.

INSTITUTIONAL ASPECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE WORKS OF I.V. VERNADSKY

The article is devoted to the study and coverage of the institutional environment formation in the scientific achievements of the famous scientist-economist of the XIX century Ivan Vernadsky. The purpose of the study is the historical and economic generalization of I. Vernadsky's views on the institutional aspects of economic activity and development. The scientist had a deep understanding of the important role that social institutions play in economic reality and the importance of their study for the completeness of economic analysis. He highly valued the work of other economists who used institutional approaches, and paid considerable attention in his work to the influence of the institutional environment and its individual components on the results of economic activity. The main attention of the article is devoted to the historical-theoretical analysis of I. Vernadsky's views on the concept of property and possession as key categories of economy and law, their economic significance and relationship with other categories of political economy, such as wealth, value, income. The author analyzes I. Vernadsky's views on the most important institutional factors of economic development, in particular economic freedom, free private property, development of knowledge, education and science, education of such moral qualities as conscience, honesty, thrift, etc., as well as the influence of national mentality on economic policy. The conclusion is that the original concept of property

and possession developed by I. Vernadsky can be assessed as a significant achievement of contemporary economics, as it contains not only the postulates of classical political economy, but also elements of the subsequent institutional theory of property rights, in particular the institutional nature of ownership and property as factors that determine the borders of economic activity.

Keywords: *Ivan Vernadsky, social institutions, institutional environment of economic activity, economic development, property, possession.*

Постановка проблеми. Вивчення і висвітлення наукової спадщини вітчизняних вчених-економістів минулих часів є надзвичайно важливою традиційною складовою історико-економічних досліджень, що не втрачає актуальності. Розкриття змісту і значення для розвитку суспільно-економічної думки та народного господарства теоретичних і науково-практичних надбань як відомих, так і малознаних дослідників сприяє не лише розширенню наукового кругозору і збагаченню сучасних економічних концепцій оригінальними ідеями, а й формуванню поваги до історії своєї країни та її ключових постатей. У числі таких визначних постатей почесне місце по праву займає Іван Васильович Вернадський (1821–1884) – один із перших українських економістів-теоретиків, видатний дослідник світової економічної думки, педагог, публіцист, державний і громадський діяч. Його 200-річний ювілей, що відзначається цього року, надає сучасним історикам-економістам прекрасну нагоду поповнити наші спільні знання про його науковий доробок і відкрити в ньому нові грані.

Аналіз публікацій за темою. Українськими дослідниками приділено чимало уваги аналізу наукових здобутків Івана Вернадського. Початок цій справі був покладений окремими розділами у працях Л. Горкіної [1], С. Злупка [2], Л. Корнійчук [3], І.-С. Коропецького [4], деяких інших науковців. Вагомим внеском стала фундаментальна монографія за редакцією В. Базилевича «І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні» [5], авторами якої, серед іншого, докладно розглянуто економіко-політичні погляди І. Вернадського на західно-європейський лібералізм (В. Осецький), розроблення ним проблем теорії та історії політичної економії (Т. Гайдай, І. Назаров), внесок вченого у дослідження аграрних проблем (А. Маслов) та у розробку теоретико-методологічних засад статистики (Е. Галицька,

О. Примєрова). Ґрунтовна стаття В. Небрат присвячена аналізу категорій суспільного господарства та державних фінансів у теорії народного добробуту І. Вернадського [6]. Однак вивченню інституційних питань у творчості вченого цими та іншими авторами приділено недостатньо уваги, вони розглядаються здебільшого фрагментарно, в контексті аналізу інших проблем.

Мета статті. Метою публікації, що пропонується до уваги, є історико-економічне узагальнення поглядів І. Вернадського на інституційні аспекти економічної діяльності та розвитку, здійснене у якості доповнення і розширення тематики попередніх досліджень.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що І. Вернадський був послідовним прибічником методологічного принципу «чистої науки» і застерігав від ототожнення політичної економії з державно-господарською практикою, як це було властиво, зокрема, адептам доктрини протекціонізму. Він був переконаний, що в такому разі економічна наука втрачає «всю свою теоретичну цінність, весь сенс своїх досліджень, всю обов'язкову силу своїх уроків і будь-яку можливість мати загальне, світове значення для всіх і кожного» [7, с. 681]. Проте вчений був далекий від думки перетворити економічну теорію на суху схоластику, відірвану від реального життя. Підтвердження його глибокого розуміння тієї важливої ролі, що відіграють суспільні інститути в економічній дійсності, ми можемо знайти практично в усіх його працях, у тому числі історико-економічних.

Так, характеризуючи економічні твори послідовників Адама Сміта і віддаючи їм належну повагу, І. Вернадський дорікав Джеймсу Міллю у надто абстрактному характері викладення положень його «Основ політичної економії» і зауважував: «Другорядні засади або мінливі обставини залишені ним майже зовсім без уваги, у чому він наслідував Рікардо» [7, с. 643]. Водночас він звертав увагу на значно слабший в теоретичному плані твір Томаса Чалмерса «Християнська і цивільна економія великих міст», який здобув широку популярність в Англії не в останню чергу завдяки наголосу на соціально-економічному значенні інституційних чинників, насамперед моральних: головними засобами боротьби з бідністю автор називав освіту (переважно моральну та релігійну), порядок, ощадливість, працю і приватну благодійність [7, с. 642–643].

Особливо високо оцінював І. Вернадський теорію цивілізації Генріха Шторха, що склала одну з головних частин його «Курсу

політичної економії», розглядаючи її як «розширення меж науки», надзвичайно корисне для правильного розуміння її основних засад; і хоча це було певним відступом від «чистої науки», схвалював залучення до економічного аналізу фактів суспільного життя, які надають «багато матеріалів для збагачення економічного знання» [7, с. 651–652]. З подібних міркувань він вважав «не менш талановитим і практичним» трактат Мельхіора Джиойї «Новий проспект економічних наук...», у якому автор зробив спробу об'єднати «весь зміст нашої науки», включивши до нього теорії державного управління, постанови урядів та народні звичаї; і хоча, на погляд І. Вернадського, це зробило його текст надто стислим і навіть сухим, разом з тим надало йому повноти, якої часто бракує політико-економічним творам, оскільки він аналізував «головні цілі господарства» у їхньому взаємозв'язку з «фактами економічної діяльності та різноманітними установами» [7, с. 654–655].

Як палкий прихильник доктрини економічного лібералізму І. Вернадський не міг залишити поза дослідницькою увагою суспільний інститут, що в умовах мінімізації економічного втручання держави в економіку виконує роль головного регулятора вільної ринкової взаємодії господарюючих суб'єктів – інститут власності. Природно, що оригінальна концепція власності, яка кореспондується не лише з положеннями класичної школи політекономії, але й певною мірою з сучасною інституційною теорією «пучка прав» власності, стала важливою складовою системи його теоретичних поглядів.

Початкові положення концепції І. Вернадського у загальних рисах наслідують поглядам економістів-класиків: під власністю він розуміє «усе те, що присвоєно окремій людині або цілому суспільству людей», а джерела власності й багатства в широкому розумінні вбачає у поєднанні продуктів природи і праці людини [8, с. 726]. Однак він іде далі, розглядаючи складові частини власності, до яких зараховує «різного роду майно і різноманітні права, або масу праці, що у ній міститься, та масу капіталів, що їй присвоєні» [8, с. 727]. Отже, тут має місце як традиційне ототожнення власності з майном, так і прогресивний погляд на власність як сукупність певних прав.

Але й цим поняття власності у І. Вернадського не обмежується: він додає до його складу елементи ринкової правової взаємодії, такі як права однієї особи на власність іншої, виражені, з

одного боку, у формі *вимоги*, а з іншого – у формі *боргу*. Це дає вченому підстави для виведення своєрідної формули власності, яку він визначає як «закон Політичної Економії»: $V = T + B + F - D$, де V означає чисте майно, T – трудове, B – речове майно, F – вимоги і D – борг [8, с. 727]. Такий підхід можна розцінювати як крок уперед у розвитку тогочасної теорії власності, оскільки він дозволяв аналізувати майнові відносини економічних суб'єктів у їх динаміці.

Розглядаючи спільну й приватну форми власності, І. Вернадський наголошував, що вони мають однакове значення; різниця між ними полягає лише в тому, що першою володіє особа юридична, а друга належить виключно одній «дійсній» (фізичній) особі. Тому він вважав безперспективним створення різного роду соціалістичних общин, члени яких мають рівні права на спільну власність, зокрема таку як «фаланстери». На думку вченого, вони не можуть досягти своєї мети (підвищення суспільного добробуту шляхом перетворення всіх приватних власностей на одну спільну) і не є винятком власності, бо кожна з них необхідно має виняткові права перед іншою на своє майно, а отже, «так звана спільна власність також є винятковою власністю юридичної особи» [8, с. 726–727].

Принциповим моментом концепції власності у І. Вернадського є розмежування понять «власність» і «володіння». Він не включає володіння у «пучок» прав власності, як сучасна інституціональна теорія, але й не протиставляє ці поняття: вони втілюють два різних аспекти єдиного суспільного інституту – економічний і юридичний. Якщо власність у нього виступає насамперед як правова категорія ринку, що регулює майнові відносини учасників обміну та визначає їх майновий статус, то володіння він розглядає «не як право володіння річчю або предметом, а як фактичне підґрунтя будь-якої економічної діяльності» [8, с. 747]. Іншими словами, власність завдає «правила гри» у сфері обміну, а володіння – у сфері виробництва благ.

Володіння вчений поділяв на повне й неповне, тривале (вічне) й тимчасове (власність і користування) [8, с. 747]. Отже, певне підпорядкування все ж присутнє: власність визначається як окремий випадок більш широкого поняття – володіння, а саме як тривале (вічне) володіння. З цього випливає, що економічний аспект (володіння) є пріоритетним відносно правового аспекту (власності), а сфера виробництва превалює над сферою обміну,

що є цілком виправданим для економічних поглядів епохи становлення ринкового господарства.

Економічну роль володіння І. Вернадський визначав як необхідну умову будь-якої виробничої діяльності. Адже для кожного виробництва має існувати можливість довільно розпоряджатися річчю або предметом, над яким здійснюється трудова діяльність, і саме таку можливість надає володіння. «Без володіння, без можливості розпоряджатися предметом, – відзначав вчений, – не можна уявити ніякого виробництва, а отже й добробуту, тому що виробництво є актом нашої діяльності, через яку ми змінюємо предмети, робимо їх більш цінними, відповідно до існуючих потреб» [8, с. 747]. Отже, право володіння у виробництві реалізується через право розпорядження, яке в цьому випадку виступає як функція володіння.

І. Вернадський розглядав володіння як необхідне економічне явище, що є природним доповненням до праці, зазначаючи, що разом вони становлять «дві необхідні умови людських потреб», які знаходяться між собою у взаємодії. Він проводив аналогію між працею як відцентровою силою, що прагне розширення, збільшуючи коло своєї діяльності й надаючи предметам більшої користі й цінності, та володінням як силою доцентровою, що є елементом обмеження; і хоча дія цих сил є різною, як і самі ці сили, насправді вони доповнюють одна іншу [8, с. 748]. У цьому положенні виразно проглядає глибоке розуміння вченим інституційної природи володіння і власності як чинників, що визначають межі виробничої діяльності і людського прагнення до збагачення.

Прослідковуючи зв'язок між власністю й володінням та іншими економічними категоріями, І. Вернадський звертав увагу насамперед на категорії багатства, цінності й доходу. Так, з правової точки зору він визначав багатство як сукупність окремих власностей, а з економічної – зараховував до складу багатства все те, що має для людини цінність і є придатним до задоволення потреб [8, с. 727–728]. Стосовно цінності він наголошував, що предмет лише тоді набуває цінності, коли стає об'єктом володіння; різного роду природні ресурси, поклади корисних копалин тощо не мають жодної цінності, допоки ними не оволодіє людина: «предмет, який нікому не належить, не може мати цінності» [8, с. 744–745].

Найбільш докладно І. Вернадський аналізував залежність доходу від володіння. Перше, на що він звертав увагу, це вплив

володіння як права користування й одночасно права відчуження на розмір доходу: до прикладу, господар городу і робітник, докладаючи однакові зусилля для його обробки, отримують різні доходи, – це означає, що володіння змінює властивості й форму доходу від праці. Зрозуміло, що при збільшенні володіння буде зростати й дохід, і навпаки, «там, де немає володіння, і де ідея власності мало розвинена, там не може бути й доходу, що підтверджується як історичними, так і статистичними даними» [8, с. 757]. За висновком вченого, як не може бути доходу без праці, так його не може бути й без володіння, яке визначає розміри доходу. При цьому він підкреслював, що володіння не стримує, а лише завдає межі доходу і будь-якому виробництву відповідно до зовнішніх умов [8, с. 758].

Поряд із тим І. Вернадський зауважував, що поняття володіння має природну основу у самій людині й у суспільстві. Першу власність для людини, невід'ємну і невідчужувану, становить її тіло, а оскільки фізичні й розумові здібності людей є різними, так само й вигоди, отримані від них, будуть різними. Водночас існування володіння безпосередньо пов'язано з існуванням суспільства. «За розвитком володіння необхідно слідує й розвиток власності, і навпаки: суспільства, котрі мало розвинули у себе поняття про власність, користуються й малим доходом» – писав вчений [8, с. 756–757].

Рух економічних актів володіння залишається, за спостереженням вченого, незмінним з найдавніших часів: починаючи з людського тіла і переходячи далі на предмети, спочатку у формі рухомості, потім – у нерухомості. На його думку, закони походження й перетворення володіння є незмінними через те, що вони походять від завжди однакових економічних умов: по-перше, людина, що не має поняття про окремість своєї особистості, не може мати власності, в чому б вона не полягала; по-друге, там, де не докладається жодних зусиль, де відсутня ініціатива, як це буває у народів на початкових стадіях розвитку, не може утворитися власність [8, с. 758].

Отже, І. Вернадський розглядав володіння як продукт розвитку суспільства, як притаманну йому силу, що набуває тим більшого значення, чим більше зміцніло, склалося суспільство [8, с. 766]. Відповідно, він визнавав продуктом суспільного життя і власність, мотивуючи вигоду її існування для суспільства тим, що не привласнена ніким річ економічно не існує, її корисність про-

являється лише з акту володіння. На переконання вченого, «можна заперечувати той чи інший вид власності, але власність як принцип є необхідною в людському житті, без неї немислиме людське існування» [8, с. 749].

Належну увагу у працях І. Вернадського було приділено й іншим інституційним чинникам формування середовища економічної діяльності та розвитку. Зокрема, визначаючи найбільш сприятливі умови для ефективного застосування капіталів як основного рушія економічного розвитку, він наголошував на необхідності забезпечення економічної свободи як запоруки вільного руху капіталів, безпеки торгових угод та розвитку культури ділових взаємин, виховання ощадливості як стимулу до нагромадження капіталів, розвитку знань, освіти та науки як засобів удосконалення виробництва та пошуку нових шляхів використання капіталів тощо [8, с. 785–793].

Вимога економічної свободи наскрізним лейтмотивом проходить крізь усю творчість І. Вернадського, відображаючи ідею свободи людської особистості як головний моральний постулат його наукового світогляду, якому він знаходить підтвердження в економічній дійсності і який намагається поширювати заради блага суспільства. На переконання вченого, «якщо ми бажаємо якогонебудь успіху суспільного, то ніколи не повинні обмежувати особу ні в її поняттях про її потреби, ні в засобах діяльності, якщо вони не шкодять іншим, – «живи і жити давай іншим» – має бути правилом співжиття. Обмеження різного роду (корпоративні, суспільні й т. ін.) більше шкодять ніж сприяють розвитку суспільства» [8, с. 828].

Виходячи з подібних міркувань, І. Вернадський обґрунтовував твердження, що найкращим способом використання капіталів є надання їм можливості вільного застосування, що не порушує природного руху капіталів, і застерігав від впровадження штучних заходів їх стимулювання, що не відповідатимуть розвитку потреб. «Спонукаючи одні капітали, ми затримуємо розвиток інших і не сприяємо розвитку потреб; тому вільне використання капіталів є економічним правилом, необхідним для будь-якого суспільства, і ми бачимо, що до вільного використання капіталів приходять народи, коли досягають певного ступеня розвитку», – писав вчений [8, с. 793].

Важливим напрямом докладання капіталів І. Вернадський вважав їх спрямування на придбання знань, розцінюючи їх як не-

матеріальний капітал, який зазвичай залишається поза увагою при обговоренні економічних питань. Між тим спрямування коштів на отримання знань, на його погляд, становить головну і першочергову умову розвитку країни, оскільки «без знань неможливе жодне виробництво, і навіть споживання потребує певної суми знань» [8, с. 791].

Особливого значення вчений надавав спеціалізованому знанню, не менш важливого, ніж поділ праці, позаяк воно також створює можливість виробництва більш точного, швидкого та якісного [8, с. 739]. Тому він наголошував на необхідності розвитку спеціалізованої освіти й науки, насамперед у галузі технічних дисциплін, оскільки майже всі наукові відкриття здійснені працею спеціалістів. «Слід радіти кожному винаходу і вдосконаленню, – зауважував він, – як таким, що сприяють нашому розвитку і задоволенню дедалі більшого розмаїття наших потреб» [8, с. 717].

Простежуючи залежність між розвитком промисловості і розвитком освіти, І. Вернадський дійшов висновку, що вона має характер об'єктивного закону, який він назвав законом солідарності, або законом взаємного зв'язку, і який підтверджується історичними і статистичними фактами. За спостереженням вченого, ступінь розвитку промисловості у будь-якій країні відповідає рівню інтелектуального розвитку її населення: «промисловість іде постійно пліч-опліч із освіченістю». Якщо добре розвинена промисловість, у такому ж стані буде й освіченість, і разом з тим «народ, найбільш освічений, є водночас і найбільш продуктивним» [8, с. 813–814].

Також І. Вернадський неодноразово підкреслював значення такого важливого інституційного чинника як моральні якості людини, рівень її виховання й культури, що знаходить вияв на різних щаблях економічної діяльності суспільства. Дія цього чинника позначається вже на рівні докладання людської праці, «істотність» якої, на думку вченого, залежить від «моральної міцності» людини, і кожен вид праці – праця вченого, підприємця чи робітника – однаково «потребує рішучості, волі й сумління» [8, с. 708]. На рівні обміну та укладання ділових угод першочергового значення набувають такі людські якості як чесність, вірність своєму слову, дружба, солідарність; завдяки ним існує, зокрема, таке явище, як «торговельна дружба», коли ділові партнери підтримують один одного взаємними послугами [8, с. 785].

Непересічне значення для економічного розвитку, на погляд І. Вернадського, має й така людська чеснота як ощадливість. Поділяючи класичну ідею походження капіталу з заощадження певних цінностей, він висловлював переконання, що найбільше багатство існує у тих народів, яким властиве збереження часу, сил і предметів, тобто там, де проявляється найбільша ощадливість. І навпаки, у морально нерозвиненому суспільстві споживання збереженого капіталу йде безпосередньо за заощадженням, тобто зберігається лише те, що необхідно для задоволення найближчих потреб [8, с. 785].

Яскравим прикладом застосування інституційного підходу до аналізу економічних явищ стало дослідження І. Вернадським в одній з праць причин експансіоністської зовнішньоекономічної політики Англії [9]. Зокрема, він пов'язував прагнення англійців до встановлення контролю над основними торговельними шляхами та поширення економічної влади Англії на більшість країн світу з особливостями англійського національного менталітету. На його переконання, ті засади, що лежать в основі англійської політики, «випливають безпосередньо з панівного у цьому народі світогляду, що утворився під впливом складу населення, природних умов країни та історичних подій, і являє собою найвищий вияв особистості та індивідуалізму» [9, с. 123].

Англієць – переважно егоїст, що переслідує в усіх справах винятково свої інтереси, – зазначав І. Вернадський. Проникнутий почуттям особистої самостійності, він може припускати й поважати її в іншому, – але лише в англійцях; в особах іншого народу він завжди бачить щось чуже й нище, і ніколи не визнає рівності з чужинцем. «Він прив'язаний до прийнятих у його країні звичаїв та умов суспільного життя, – писав вчений, – але він ніколи не здатний зрозуміти і засвоїти відносин, що існують в інших країнах» [9, с. 126–127]. Саме тому, вважав він, зовнішня політика Англії має протилежні засади, ніж внутрішня [9, с. 128].

Висновки. Таким чином, дослідження поглядів Івана Вернадського на інституційні аспекти економічного розвитку дозволило виявити, що він добре розумів важливість їх вивчення для повноти економічного аналізу, високо цінував праці інших вчених-економістів, які застосовували інституційні підходи, та приділяв у своїх працях значну увагу впливу інституційного середовища та окремих його складових на результати економічної діяльності. Розроблена І. Вернадським концепція власності й володіння мо-

же бути оцінена як істотне досягнення тогочасної економічної науки, оскільки вона містила не лише постулати класичної політекономії, але й елементи майбутньої інституційної теорії прав власності, зокрема в частині інституційної природи володіння і власності як чинників, що визначають межі господарської діяльності. Найбільш вагомими серед інституційних чинників економічного розвитку І. Вернадський вважав економічну свободу, вільну приватну власність, розвиток знання, освіти й науки, виховання таких моральних якостей як сумління, чесність, ощадливість тощо; визнавав вплив національного менталітету на економічну політику.

1. Горкіна Л.П. Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина XIX – перша третина XX ст.). Київ: Наукова думка, 1994. 244 с.
2. Злупко С.М. Персоналії і теорії української економічної думки. Львів: Євросвіт, 2002. 528 с.
3. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України: Навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2004. 431 с.
4. Коропецький І.-С. Українські економісти XIX століття та західна наука. Київ: Либідь, 1993. 192 с.
5. І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2009. 862 с.
6. Небрат В.В. Суспільне господарство та державні фінанси в теорії народного добробуту Івана Вернадського. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 3. С. 15-18.
7. Вернадский И.В. Очерк истории политической экономии. Санкт-Петербург: Ред. «Экон. указателя», 1858. 240 с., с разд. паг. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/elib/economics_f/vernadsky_roots_2009.pdf.
8. Вернадский И.В. Заметки к «Курсу политической экономии...» Генриха Шторха. Санкт-Петербург, 1881. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/elib/economics_f/vernadsky_roots_2009.pdf.
9. Вернадский И.В. Политическое равновесие и Англия. Москва: Унив. тип., 1855. II, 136 с. 1 л. карт. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003563172#?page=7>.

References

1. Gorkina, L.P. (1994). Essays on the history of political economy in Ukraine (last third of the XIX - first third of the XX century). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

2. Zlupko, S.M. (2002). Persons and the theories of Ukrainian economic thought. Lviv: Yevrosvit [in Ukrainian].
3. Korniychuk, L.Ya. (2004). History of the Ukrainian Economic Thought: A Textbook. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
4. Koropec'kyi, I.-S. (1993). Ukrainian economists of the XIX century and Western science. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Bazylevich, V. (Ed.). (2009). I. Vernadsky. Roots. Creative Heritage in the Context of the History of Economic Thought in Ukraine. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
6. Nebrat, V.V. (2012). Public economy and state finances in the Ivan Vernadsky's theory of folk welfare. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini - Formation of market relations in Ukraine*, 3, 15-18 [in Ukrainian].
7. Vernadsky, I. (1858). An overview of the history of political economy. St. Petersburg. Retrieved from http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/elib/economics_f/vernadsky_roots_2009.pdf [in Russian].
8. Vernadsky, I. (1881). Notes on Heinrich Storch's Course in Political Economy... St. Petersburg. Retrieved from http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/elib/economics_f/vernadsky_roots_2009.pdf [in Russian].
9. Vernadsky, I. (1855). Political balance and England. Moscow. Retrieved from <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003563172#?page=7> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 1 жовтня 2021 р.